

مردم‌پسندی در یادمان‌های شهید

ارزیابی موفقیت اجتماعی طرح‌های بنیاد شهید*

چکیده | آثار و بناهای یادمانی در ارتباط با جنگ و شهادت در دهه‌های اخیر به انواع مختلف در منظر شهرهای ایران تأثیر گذار بوده است. اگرچه ایجاد بناهای یادمانی در ایران سابقه‌ای طولانی و پیشینه‌ای غنی دارد، اما تنوع رویکردها و الگوهای ایجاد چنین مناظری در دوران مدرن و تلاش‌هایی که برای ایجاد نوآوری در این طرح‌ها صورت گرفته، به تولید آثار مختلفی انجامیده که در بسیاری موارد پاسخگوی نیازها نبوده‌اند. در این مقاله تلاش شده است با بررسی تلاش‌ها و برنامه‌های بنیاد شهید و امور ایثارگران الگوها و رویکردهایی که از موفقیت بیشتری در ابعاد مختلف کار کردی، هویتی و زیبا شناسانه طرح برخوردار هستند، شناسایی شوند. بدین منظور پس از مطالعه نمونه‌های مختلف با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و با استفاده از مطالعات اسنادی و شناخت شیوه‌های طراحی آثار یادمانی، این شیوه‌ها بر اساس معیارهای عام طراحی، اهداف طرح و ویژگی‌های بناهای یادمانی و با نظرسنجی از متخصصین حوزه‌های مربوطه تحلیل و ارزیابی شدند.

بررسی این نتایج، نکات قابل توجهی را در ارتباط با رویکردها و میزان موفقیت تلاش‌ها در ایجاد مناظر یادمانی شهری نمایان ساخته و نشان می‌دهد که مؤلفه‌های مخاطب محوری، خاطره‌انگیزی و ارتباط با فعالیت‌های روزمره، از مهم‌ترین عوامل موفقیت طرح‌هاست.

واژگان کلیدی | منظر یادمانی، یادمان شهید، گلزار شهید، بنیاد شهید.

بهزاد مسعودی اصل
پژوهشگر دکتری معماری،
پژوهشکده نظر.
bmasodiasl@yahoo.com

احمدعلی فرزین
دکتری معماری، دانشگاه تهران.
a.farzin@hotmail.com

ناصر براتی
دکتری شهرسازی، دانشگاه
بین‌المللی امام خمینی قزوین.
naser.barati2012@yahoo.com

مقدمه | اگرچه ایجاد آثار و بناهای یادمانی در جهت تجلیل از مقام قربانیان جنگ شیوه معمول جوامع مختلف است، اما در ایران، جایگاه شهید در فرهنگ دینی و پیوستگی جنگ با مفهوم دفاع مقدس، اشکال ویژه‌ای از آثار یادمانی را به وجود آورده که به لحاظ معنایی و هویتی با یادمان‌های معمول در سایر نقاط جهان تفاوت بنیادی دارند. درعین حال ایران یکی از غنی‌ترین سرزمین‌ها به لحاظ میراث فرهنگی و بناهای یادمانی است و پیشینه معماری و الگوهای پیشرفته معماری یادمانی در ایران ظرفیت‌های زیادی در ایجاد یادمان‌های باکیفیت به وجود می‌آورد.

تلاش‌هایی که در ترویج ارزش‌های ایثار و شهادت در سال‌های پس از انقلاب و جنگ صورت گرفته، متنوع بوده و در طی زمان تحولات زیادی را بر خود پذیرفته است. بنیاد شهید و امور ایثارگران نیز در این عرصه به‌عنوان یکی از متولیان اصلی این موضوع، تأثیر و حضوری پررنگ داشته است. این نهاد، با اتکا به اساسنامه خود، مأموریت ایجاد یادمان‌های شهید را جهت ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان یک هدف شاخص در فعالیت‌های خود تعریف کرده و به آن پرداخته است. از جمله اهداف بنیاد در فعالیت خود، انتقال مفاهیم و مضامین ایثار و شهادت با به‌کارگیری شیوه‌های هنری و تبلیغی، شناساندن مصادیق آن از جمله شهیدان، جانبازان و آزادگان، ایجاد زمینه تذکر مستمر در جهت احیاء و حفظ دستاوردهای ایثار و شهادت، ماندگار سازی و زیباسازی نمادها و یادمان‌های ایثار و شهادت و استفاده از رویکردهای نوین هنری و جذاب در این راستا بوده است (بنیاد شهید و امور ایثارگران، ۱۳۹۴). بر اساس این اهداف، اقدامات مختلف در حوزه‌های هنر، شهر و معماری دنبال می‌شود که مستقیماً بر منظر شهری تأثیر می‌گذارند. برخی از این اقدامات به نقل از مجموعه دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های بنیاد شهید عبارت است از :

- ساماندهی تبلیغات محیطی و ساخت و نصب تابلوهای تبلیغاتی در فضای عمومی.
- نام‌گذاری معابر، اماکن و مراکز مذهبی، آموزشی، صنعتی، اداری، پایانه‌های حمل‌ونقل، میدان‌ها، مسیرهای مختلف شهری و تفرجگاه‌ها.
- طراحی و اجرای طرح‌های هنری تجسمی پیرامون فرهنگ ایثار و شهادت؛ از جمله: مجسمه، یادمان، نقش برجسته،

پوستر، بروشور، نقاشی دیواری.
- ساماندهی گلزارهای شهید.

با نگاهی به فعالیت‌های بنیاد شهید می‌توان دریافت که آثار هنری و یادمانی موردنظر آن، از تنوع زیادی برخوردار است که تأثیر بسیاری در منظر شهری بر جای می‌گذارد. در این مقاله با مطالعه نمونه‌های منتخب، الگوهایی که در ابعاد کارکردی، هویتی و زیباشناسانه از موفقیت بیشتری برخوردارند، موردبررسی قرار می‌گیرند. نتیجه این پژوهش می‌تواند به شناسایی الگوهای برتر در ایجاد یادمان‌های شهید کمک کند و زمینه ارتقای کیفی این آثار را فراهم سازد.

انواع آثار یادمانی شهید

یادمان‌های شهید پدیده‌ای چندوجهی و چند کارکردی است که با جهان‌بینی جامعه و جنبه‌های مختلف فرهنگ، زندگی، رفتار و نگرش آن‌ها درهم تنیده است. «معماری یادمانی را می‌توان در چارچوب فرهنگ مادی، به‌مثابه نوعی زبان با قواعد و ضوابط زبانی خاص خود، بازخوانی و بازاندیشی کرد. مناسبت این معماری با حافظه و هویت، ذاتی و بنیادی است. این زبان فرهنگ مادی، هم نحوه بیان خاص خود را دارد و هم قواعد و قوالب زبانی خود را برای بازخوانی می‌طلبد» (ملاصالحی، ۱۳۹۴: ۸۰). از این‌رو یادمان‌های شهید به دلیل جایگاه ذهنی خود در عین برخورداری از کارکردهای مختلف و پاسخگویی به نیازهای جامعه، به‌عنوان عنصری اصلی در منظر شهری واجد اهمیت می‌شوند و در نتیجه باید در ابعاد مختلف پاسخگوی نیازهای جامعه باشند.

زنده نگه‌داشتن یاد شهید در منظر شهری در قالب‌ها و الگوهای مختلفی صورت گرفته که اغلب آن‌ها تلاش داشته‌اند از پیشینه تاریخی یا اشکال نمادین فرهنگ دینی و هنر ایران استفاده کنند. در این پژوهش مهم‌ترین صورت‌های آثار یادمانی در ارتباط با شهید که از فراوانی بیشتری برخوردارند بررسی شده‌اند.

- سقاخانه شهید

«سقاخانه ریشه در تفکر شهودی شرقی‌ها دارد. در ایران البته با باورهای شیعی پیوند خورده و محلی است برای برآورده شدن آرزوها، آمال و نیازهایی که تفکر عقلانی و علمی از پاسخ به آن عاجز مانده است» (زارعی و گلزاریان، ۱۳۹۱: ۴۲۵). این الگوی یادمانی اصیل که در اماکن عمومی شهری دیده

تصویر ۱: یادمان سردار شهید خلبان جدی، اردبیل.
عکس: بهزاد مسعودی، ۱۳۹۴.

شهید در دین و فرهنگ جامعه، گلزار شهدا می‌تواند به‌عنوان یکی از مهم‌ترین کانون‌های فرهنگی-اجتماعی شهر به‌حساب آید. حفظ قداست و منزلت گلزار شهدا از وظایف بنیاد شهید و امور ایثارگران است. درعین حال مقوله گلزارهای شهدا امری نسبتاً جدید است و به سال‌های جنگ تحمیلی برمی‌گردد. در طی سال‌های اخیر الگوهای مختلفی در طراحی گلزارهای شهدا به‌کاررفته است. به دلیل اهمیت این فعالیت در اقدامات مربوط به معماری یادمانی مهم‌ترین الگوهای رایج موضوع در ادامه به‌اختصار معرفی می‌شوند:

- الگوی معماری امامزاده‌ها و بقاع متبرکه: این نوع معماری یادمانی آیینی و مقدس که با پیشینه تاریخی قوی موضوع شهادت در تشیع پیوند خورده است، امروزه به‌عنوان یکی از الگوهای رایج معماری در گلزارها و یادمان‌های شهدا به کار می‌رود. زیارت امامزاده‌ها و بقاع متبرکه و همچنین زیارت اهل قبور سابقه طولانی در فرهنگ دینی ایران دارد. ویژگی این الگو، ایجاد بنای نشانه‌ای و نمادین است که با باورهای دینی و ارزش‌های فرهنگ شهادت آمیخته و فضایی مقدس و متبرک را بازآفرینی می‌کند که درعین حال کارکرد زیارت به‌عنوان یک فعالیت جمعی و اجتماعی را در خود جای می‌دهد. در نتیجه در طراحی و ساماندهی این‌گونه بناهای یادمانی-زیارتی، ایجاد فضاهایی جمعی برای تعامل اجتماعی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است (تصویر ۲).

- الگوی معماری آرامگاهی: گفته می‌شود بناهای یادمانی

می‌شود، پاسخ به نیازی است که علاوه بر جنبه‌های کارکردی واجد ارزش‌های نمادین و معنایی نیز هست؛ همچنین در مقیاس‌های خرد شهری به‌عنوان نشانه عمل می‌کند.

- کتیبه و نقش برجسته

کتیبه و نقش برجسته، سنتی تاریخی در ایران است که حکومت‌ها از آن به‌عنوان یک رسانه برای بازتاب اعتقادات یا قهرمانی‌های خود استفاده می‌کردند. نقش برجسته از مهم‌ترین آثار روایت‌کننده تاریخ فرهنگ و تمدن ایران به‌شمار می‌رود. بنیاد شهید با ساخت نقش برجسته در فضاهای باز و بسته شهری از آن به‌عنوان ابزاری برای معرفی و آگاه‌سازی بهره‌برده است. این آثار ویژگی تبلیغی و ارتباط یک‌سویه با مخاطب را داراست.

- بنای یادبود شهدا

احداث بناهای یادبود شهدا در فضاهایی نظیر مساجد، مراکز فرهنگی، میادین، مدارس و سایر نقاط شاخص شهری، در راستای تقویت معنای ذهنی فضا و برقراری ارتباط نزدیک‌تر با مصادیق فرهنگ شهادت و ایثار صورت می‌گیرد. در این گونه‌ها جنبه یادمانی آثار و ایجاد مناظر فرهنگی قوی‌تر بوده و ابعاد زیباشناسانه و هویتی، محوریت دارند.

- عناصر نمادین فرهنگ شهادت

بر اساس اصل تداعی معانی، گاهی مشاهده یک عنصر ساده، ذهن انسان را به معانی وسیعی نهفته در آن عنصر به تفکر و تمرکز می‌اندازد. عناصری مانند شمع، لاله، کیوتر، لوح و قلم در هنرهای شهری به‌عنوان عناصر نمادین اشاره‌ضمنی به مفاهیم مرتبط با شهادت دارند. درعین حال عناصری نظیر جنگ‌افزارها که به‌صورت مستقیم به موضوع جنگ اشاره می‌کنند، از راه بازآفرینی حادثه و به‌کارگیری عناصری واقعی و آشنا روایت می‌کنند. شیوه بیان در این دسته، گویا، صریح، ابتدایی و ساده است و نظر مخاطبان عام به آن‌ها جلب می‌شود (فرضیان، حجت، ۱۳۹۲: ۳۴)؛ (تصویر ۱).

- گلزار شهدا

ایجاد آرامستان‌های ویژه برای کشته‌شدگان جنگی در کشورهای مختلف جنبه‌های گوناگون ملی، سیاسی و یا حتی گردشگری را در بر دارد. در ایران، با توجه به اهمیت مقام

تصویر ۳: گلزار شهدای گمنام بوشهر.
عکس: بهزاد مسعودی، ۱۳۹۴.

تصویر ۲: گلزار شهدای میرک‌آباد مهریز یزد.
عکس: بهزاد مسعودی، ۱۳۹۳.

تصویر ۴: فضای داخلی گلزار شهدای هفت‌تیر، بهشت‌زهرای تهران.
مأخذ: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/7tir_](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/7tir_inside.jpg)
.inside.jpg

طراحی گلزارهای شهداست که ابعاد گوناگون هویتی، معنایی، کارکردی و اجتماعی آن در ایجاد یک فضای موفق یادمانی و زیارتی نقش دارد. هم‌نشینی مفهوم باغ ایرانی با تصویر باغ بهشت، در کنار تأکید و تقویت عناصر طبیعی و ارزش این عناصر در فرهنگ و آئین‌های ایرانی-اسلامی، فضایی نمادین را به وجود می‌آورد که در عین برخوردار بودن از هویت آیینی و معنوی، امکان ارتباط با طبیعت در فضایی زیبا، خرم و سرزنده را به وجود می‌آورد و به‌عنوان یک فضای فراغتی و تفرجگاهی در شهر

ملهم از نخستین مقبره‌ها هستند (ملاصالحی به نقل از آلسوپ، ۱۳۹۴). ساخت بناهای مقبره‌ای در معماری ایران دارای پیشینه‌ای غنی و طولانی است. استفاده از فرم‌های چهارطاقی و یا برج مانند و تکامل این طرح‌ها به‌صورت بناهایی شاخص و نمادین، از مهم‌ترین الگوها در طراحی آرامگاه‌ها به شمار می‌رود. مهم‌ترین ویژگی این الگو که در معماری آرامگاه‌های مشاهیر و مفاخر دیده می‌شود، فرم شاخص آن‌هاست که بازتاب جلال، عظمت و استواری بوده و به‌عنوان عنصر نشانه در منظر نقش دارد (تصویر ۳).

الگوی معماری تکایا و حسینیه‌ها: استفاده از الگوی معماری تکایا و حسینیه‌ها برای ایجاد فضایی مسقف که در زمان‌ها و فصول مختلف امکان استفاده گروه‌های مردم و برگزاری مراسم مختلف و فعالیت‌های جمعی را فراهم می‌کند، سبب ایجاد نوع خاصی از معماری گلزار شهدا شده است. مهم‌ترین ویژگی این دسته از گلزارها، ایجاد یک فضای چند عملکردی با قابلیت‌های کارکردی زیاد است. اگرچه ایجاد یک فضای جمعی، به زنده نگه‌داشتن فضا کمک کرده و از ویژگی‌های مثبت این دسته از گلزارها به شمار می‌رود، اما در عمل، به دلیل کثرت استفاده از فضا به انواع مختلف و همچنین با مفروش شدن آن که در طول ایام سبب پنهان شدن قبور شهدا در زیر فرش‌ها می‌شود، کارکرد بنا به‌عنوان یک سالن سرپوشیده اصالت یافته و ابعاد یادمانی، زیارتی، نمادین و آیینی آن کم‌رنگ می‌گردد (تصویر ۴).

الگوی باغ ایرانی: باغ ایرانی یکی دیگر از الگوهای رایج در

تصویر ۵: گلزار شهدای باغ رضوان اسلام‌آباد، کرمانشاه.
عکس: بهزاد مسعودی، ۱۳۹۵.

ایفای نقش می‌کند. ایجاد فضایی دنج برای تأمل فردی در کنار وسعت فضای طبیعی که کارکرد گردشگری را با ابعاد کارکردی زیارتی و یادمانی فضا می‌آمیزد به رونق این فضاها کمک کرده است؛ درحالی‌که حضور مقابر شهدا در این مجموعه ضامن جهت‌گیری فرهنگی و روحیه حاکم بر فضاست (تصویر ۵).

الگوی فضای جمعی شهری: طراحی گلزار شهدا به‌عنوان یک فضای جمعی چند عملکردی که کارکردهای مختلف را در خود دارد و پاسخگوی نیازهای متنوع شهروندان باشد، رویکردی دیگر در طراحی این فضاهاست. جانمایی این فضاها در ارتباط نزدیک با فضاهای جمعی پررونق، تلفیق با بافت شهری اطراف از طریق حذف لبه‌ها و سرایت معابر به درون مجموعه و وسعت فضا که امکان گردهم‌آیی و حضور گروه‌های مردم را فراهم می‌کند و درعین‌حال فضاهایی سیال و چند عملکردی را به وجود می‌آورد، سبب ایجاد فضاهای فعال و زنده شهری شده که مقابر شهدا را در ارتباط با زندگی روزمره مردم قرار می‌دهد. ویژگی اصلی این‌گونه از گلزارها، ارتباط قوی با زندگی جاری در شهر و رونق فضا با ایجاد فضای عمومی شهری است (تصویر ۶).

ارزیابی آثار یادمانی بر اساس معیارهای برآمده از تحلیل طرح‌ها

جنبه‌های گوناگون آثار مرتبط با شهدا و فرهنگ ایثار و شهادت موجب می‌گردد تا درس‌آموزی از تجربه‌های گذشته برای اقدامات آینده کار آسانی نباشد. معیارهای متفاوت معنایی، تاریخی، کارکردی، اقتصادی، سلیقه‌ای، بومی و ابعاد بسیار دیگر، مقوله ارزیابی آثار هنری مرتبط با شهید را دشوار می‌سازد. باین‌همه برای ارتقای اقدامات و دستیابی به کیفیت‌های بالاتر انتخاب معیارهای واضح و قابل‌اندازه‌گیری از یک‌سو و تحلیل اقدامات بر مبنای شاخص‌های به‌دست‌آمده از آن‌ها اجتناب‌ناپذیر است.

نگارنده بر اساس روندی که توضیح و شرح روایی آن فرصت دیگری می‌طلبد، چهار معیار اصلی «ارتباط با مخاطب»، «ماندگاری»، «عملکرد» و «خیال‌انگیزی و فرح‌انگیزی» را مورد توجه قرار داده است. این معیارها بر اساس تجربه نگارنده، مصاحبه با مدیران بنیاد شهید و متخصصان حوزه‌های مرتبط به‌دست‌آمده است.

ارتباط با مخاطب: ایجاد ارتباط با مخاطب توسط طرح‌های مرتبط با شهدا مهم‌ترین هدف این فعالیت‌هاست. در نتیجه تحلیل کیفیت و کمیت تأثیرگذاری آن‌ها بر مخاطب جهت برنامه‌ریزی‌های آتی بسیار مهم و تأثیرگذار است. از آنجاکه

تصویر ۶: گلزار شهدای مرکزی کرمان.
عکس: بهزاد مسعودی، ۱۳۹۴.

روزمره مخاطب شده و امکان حضور و استفاده مناسب از فضا را برای وی به وجود آورد، از شروط اساسی موفقیت فضای ساخته‌شده است.

- خیال‌انگیزی و فرح‌انگیزی: ارتباط منظر با فراغت و همچنین با طبیعت، سرزندگی و مفرح بودن مکان و فضا را می‌طلبد و آن را به یکی از چالش‌های اساسی برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهرهای معاصر تبدیل می‌کند. هر فضای جمعی جهت جلب مخاطب و تأثیرگذاری می‌بایست دارای جذابیت‌های خاص خود و خصوصیت خیال‌انگیزی و فرح‌انگیزی باشد تا امکان تأمل و پرواز روح را برای مخاطب فراهم آورد. تأکید بر ویژگی‌های حس فضا برای جلب مخاطب مهم‌تر از خصوصیات تزئینی آن است. در این تحقیق، هر یک از انواع طرح‌های یادمانی شهید بر اساس معیارهای برشمرده مورد ارزیابی قرار گرفته است. برای این امر با تنظیم پرسشنامه‌ای از ۲۰ نفر از متخصصین آگاه در حوزه‌های منظر، معماری، هنر و طراحی شهری، نظرسنجی به عمل آمد که نتایج آن در جدول ۱ منعکس شده است. در این راستا، جدول ارزیابی و توضیحات مربوطه در اختیار پرسش‌شوندگان قرار گرفت و از آنان خواسته شد که نظر خود را از میان عدد یک به‌عنوان کمترین موفقیت آثار تا عدد چهار به‌عنوان بیشترین، در جدول ثبت نمایند. ارزیابی نگارنده نیز با توجه به برداشت‌های میدانی نمونه‌های موجود، در جدول گنجانده شده است. در پایان میانگین اعداد به شرح زیر به دست آمد:

جدول ۱: ارزیابی بناهای یادمانی شهید (امتیازات بین اعداد یک تا چهار، به‌عنوان کمترین و بیشترین میزان موفقیت آثار).
مأخذ: نگارندگان.

الگوهای طراحی گلزار شهید					کتیبه و نقوش برجسته	عناصر نمادین	سقاخانه	بنای یادبود شهید	انواع آثار یادمانی	
فضای جمعی شهری	معماری مقبره‌های	معماری تک‌ایا و حسینیه‌ها	معماری امامزادگان	باغ ایرانی					معیارهای ارزیابی	معیارهای ارزیابی
۳/۵	۲/۲۵	۲	۳	۳/۲۵	۲/۷۵	۲/۵	۳/۲۵	۲/۷۵	ارتباط با مخاطب	
۳/۵	۳/۷۵	۲/۷۵	۴	۳/۷۵	۲/۲۵	۱/۲۵	۳/۵	۳	ماندگاری	
۳/۷۵	۳	۳/۲۵	۲/۷۵	۴	۱/۲۵	۱/۲۵	۴	۲/۵	عملکرد	
۲/۷۵	۱/۵	۱/۲۵	۱/۷۵	۴	۱	۱	۲/۵	۱/۲۵	خیال‌انگیزی و فرح‌انگیزی	
۱۳/۵	۱۰/۵	۹/۲۵	۱۱/۵	۱۵	۷/۲۵	۶	۱۳	۹/۵	جمع	
۳/۳۷	۲/۶۲	۲/۳۳۱	۲/۸۶	۳/۷۵	۱/۸۱	۱/۵	۳/۲۵	۲/۳۸	میانگین	

استخراج و بررسی نتایج ارزیابی

در میان الگوهای ساماندهی گلزارهای شهدا، الگوی باغ ایرانی و فضای جمعی شهری بیشترین امتیاز را دارد. منظره سازی مأخوذ از باغ ایرانی الگویی رایج در طراحی مناظر ترحیمی بوده که در باغ مقبره‌ها به کاررفته است. باغ ایرانی پیش از هر چیز فضایی آشنا و خاطره‌انگیز برای ایرانیان است که به لحاظ ذهنی ارتباطی قوی با مخاطبان برقرار می‌کند و با سلیقه زیباشناسی آنان سازگار است. زیبایی و معنا در باغ ایرانی، از آنجاکه با طبیعت پیوند دارد، کهنه نمی‌شود و ماندگار خواهد بود. «طبیعت برای ایرانی مسلمان وسیله‌ای است برای ساخت فضایی مناسب با طبع انسان، و محیطی است که توان زمینه‌سازی پرورش قوای روحانی و معرفت‌های قلبی را در خود نهفته دارد... جهان‌بینی اسلام، طبیعت را منبع شناخت و عناصر آن را آیه الهی خوانده است» (منصوری، ۱۳۸۴) چشم‌انداز اصلی باغ ایرانی که منظره‌ای عمیق و بی‌انتهای بر روی محور اصلی باغ است، در ارتباط با آب و درختان همیشه‌سبز، «فضایی شورانگیز و مناسب تأمل برای انسان و ادراکات شهودی او» (همان) به وجود می‌آورد. ظرفیت‌های منظرین این الگو در دو زمینه ارتباط با طبیعت و خاطره‌انگیزی در موفقیت آن تأثیر به‌سزایی داشته است. به این جهت این الگو بیشترین امتیاز را به لحاظ توانایی در ایجاد فضای معنوی، مفرح و خیال‌انگیز کسب کرده است، درحالی‌که دیگر الگوها در این بُعد با اختلاف زیادی در مراتب پایین‌تر قرار می‌گیرند.

به لحاظ عملکردی نیز باغ ایرانی با توجه به سنت‌های اجتماعی، فضایی مناسب برای گذران اوقات فراغت و تعامل با دیگران بوده است. تفرج در دامان طبیعت و زیر سایه درختان منظر مثالی برای شاعران ایرانی بوده که با سنت زیارت اهل قبور و گردشگری آئینی پیوند خورده است. همچنین الگوی باغ، با ایجاد فضاهای باز وسیع برای برگزاری مراسم جمعی انطباق مناسبی با عملکردهای مرتبط با گلزار شهدا دارد.

پس از باغ ایرانی، الگوی فضای جمعی نیز امتیاز بالایی در پاسخگویی به نیازهای کارکردی کسب کرده است. درواقع مهم‌ترین ویژگی این الگو، پذیرش کارکردهای متنوع و فراهم کردن یک فضای شهری چند عملکردی است که به تبع زمینه ایجاد ارتباط با مخاطب و زندگی روزمره او، شکل‌گیری خاطرات جمعی و تقویت ماندگاری فضا در ابعاد ذهنی را به همراه خواهد داشت.

در مقابل، الگوهایی که از معماری با فرم‌های تقلیدی از مقبره یا امامزاده بهره برده‌اند، باینکه از ظرفیت ماندگاری بالایی برخوردارند اما به خاطر عدم موفقیت در ایجاد فضایی باکیفیت، با معنا و فرح‌انگیز امتیاز پایین‌تری را کسب کرده‌اند. ماندگاری این الگوها ناشی از دو عامل است: اول، قداست شخصیت امامزاده‌ها و بزرگانی که معماری مقابر با آن‌ها پیوند خورده و دوم، قابلیت نشانه‌ای آن‌هاست که در ذهن می‌ماند و به‌عنوان نشانه در هویت بخشی و خواناسازی محیط عمل می‌کند. علی‌رغم این ویژگی‌ها، الگوی معماری مقبره‌ای، در ایجاد فضای باکیفیت و فرح‌انگیز قوی نیست و برای گذران وقت، ایجاد آرامش، خاطره سازی و همچنین برگزاری مراسم فضای کافی و مناسب در اختیار نمی‌گذارد.

از میان دیگر انواع آثار یادمانی، سقاخانه نیز از امتیاز بالایی برخوردار شده است. این الگو بیشترین امتیاز عملکردی را کسب کرده و دارای ماندگاری بالا ارزیابی شده است. پیوند عملکرد با معنا در این نوع خاص از یادمان ظرفیت آن را برای ارتباط با مخاطب افزایش می‌دهد. سقاخانه باینکه تنها یک عنصر نشانه‌ای و عملکردی است و از اقسام فضا شمرده نمی‌شود، اما به دلیل ارتباط قوی با مفهوم شهادت در کنار کارکرد مناسب، امتیازی بسیار بالاتر از بناهای یادبود شهدا کسب کرده است. با توجه به نتایج ارزیابی به نظر می‌رسد که ضعف اصلی یادمان‌ها، ناتوانی در ایجاد فضای فرح‌انگیز و کاربردی و در نتیجه ارتباط کم با مخاطب است.

و معناسازی بخش مهمی از اهداف آن است، مخاطب محوری و در نظر گرفتن نقش و نیاز او، به لحاظ کارکردی، ذهنی و معنایی تأثیر به‌سزایی در موفقیت طرح دارد. درحالی‌که رویکرد ساخت بناهای فاخر و تزئینی فاقد ارتباط عمیق با جامعه بوده و ماندگاری نخواهد داشت. اگرچه بهره‌گیری از فرم‌های نمادین یا

نتیجه‌گیری | با توجه به اینکه یادمان‌های شهدا همه ابعاد فیزیکی (معماری و منظرپردازی) و غیر فیزیکی (اجتماعی، فرهنگی و معنایی) یک عنصر شهری را در خود دارد، می‌بایست پاسخگوی نیازهای مختلف کارکردی و هویتی باشد. این مطالعه نشان می‌دهد که در ایجاد بناها و آثار یادمانی که ماندگاری

عملکرد بوده و نقش‌های مختلفی را در شهر و منظر بپذیرد.
 ۳. پیوستگی با زندگی روزمره مردم؛ این پیوستگی به لحاظ معنایی، ارتباط فرهنگی با ویژگی‌های جامعه را می‌طلبد و به لحاظ فیزیکی، ارتباط یادمان با فضاهای عمومی و بافت شهری که زندگی روزانه در آن جاری است را شامل می‌شود.
 ۴. ایجاد کانون‌های اجتماعی؛ که سبب تعامل بیشتر مخاطبان با یکدیگر و با محیط شده و خاطره‌انگیزی و هویت فضا را تقویت کند.

شناخته‌شده، بُعد نشانه‌ای منظر را تقویت کرده و ارتباط ذهنی با مخاطب برقرار می‌کند، اما مطالعه نشان می‌دهد که تلفیق اثر با زندگی روزانه اجتماع ضامن ماندگاری و موفقیت آن خواهد بود. با توجه به نتیجه مطالعه ویژگی‌های کلیدی که در موفقیت بناهای یادمانی مرتبط با جنگ و شهادت در ایران تأثیرگذارند به ترتیب عبارت است از:

۱. مخاطب محوری؛ به معنای در نظر گرفتن نیازهای گوناگون مخاطب: ذهنی، معنوی، فرهنگی و کارکردی.
۲. تلفیق عملکرد با فرم؛ ایجاد فضاها یا عناصری که دارای

پی‌نوشت

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «جنگ و منظر شهری» است که در پژوهشکده نظر به انجام رسیده است.

فهرست منابع

- فرزینان، محمد و حجت، عیسی. (۱۳۹۲). تأملی بر مبانی نظری طراحی سه یادمان دفاع مقدس. *فصلنامه علمی پژوهشی صفا* ۲۳ (۶۰): ۵۰-۳۱.
- بنیاد شهید و امور ایثارگران، معاونت فرهنگی و امور اجتماعی. (۱۳۹۴). *مجموعه دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌ها* ۱: ۱۲-۲۲. تهران: بنیاد شهید و امور ایثارگران، اداره کل فرهنگی و تبلیغات.
- ملاصالحی، حکمت‌الله. (۱۳۹۴). بازخوانی حافظه و هویت در معماری یادمانی ایران. *مجله علمی پژوهشی باغ نظر* ۱۲ (۳۴): ۸۲-۶۹.
- منصوری، سید امیر. (۱۳۸۴). درآمدی بر زیبایی‌شناسی باغ ایرانی. *مجله باغ نظر* ۲ (۳): ۶۳-۵۸.